

Mykola Barmak

THE PECULIARITIES OF RUSSIAN SYSTEM OF LAW PROCEEDINGS IN RIGHT-BANK UKRAINE AT THE END OF THE XVIII CENTURY

The issues of implementing of Russian system of law proceedings and judicial system on the lands of Right-bank Ukraine at the end of XVIII century are considered in this article, the most peculiar characteristics of Rzeczpospolita judicial system are described, and the policy of Catherine II and Paul I in this sphere is analyzed.

Key words: Right-bank Ukraine, Rzeczpospolita, the Russian Empire, judicial system, law proceedings.

УДК 94 (477.4): 262.2 "17/18"

Віталій Левицький

ГОСПОДАРСТВО ЦЕРКОВНИХ СЕЛЯН НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.

У статті проаналізовано питання економічного розвитку господарства селян церковних маєтків на Правобережній Україні в першій третині ХІХ ст.

Ключові слова: Правобережна Україна, маєток, товарно-грошові відносини, церковні селяни, товарне виробництво.

Невирішеність кризових явищ у сільському господарстві становить особливий інтерес для суспільства й наукових кіл щодо економічних проблем у народному господарстві. Процеси, що відбувалися на Правобережжі в минулому, сьогодні потребують глибоких аналітичних і синтезованих оцінок. Тому на сучасному етапі розвитку історичної науки важливого значення набуває поглиблення теорії і практики сільськогосподарських виробничих структур з врахуванням історичного минулого та економічних можливостей окремих регіонів України. Йдеться зрештою і про фактографічну картину побуту українського селянства в конкретних реаліях сільськогосподарського виробництва, в їх взаєминах з фільварком, адміністрацією та різноманітними урядовими чинниками.

Об'єктом дослідження є господарство церковних селян першої третини ХІХ ст.

Предметом дослідження є еволюція форм церковного землеволодіння на Правобережній Україні першої третини ХІХ ст.

Мета публікації дослідити еволюцію форм і розмірів церковного землеволодіння та землекористування церковних селян.

У зв'язку з цим для досягнення поставленої мети необхідно вирішити завдання: визначити особливості розвитку землеволодіння духовенства Правобережної України; з'ясувати місце церковної економіки у соціально-економічному розвитку Правобережної України кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. та вплив на неї політичних факторів.

Праці з проблем історії церкви та церковного землеволодіння в історіографії ХІХ ст. належать різним дослідникам. В. Семевський [17] у своїй фундаментальній праці згадує про передачу маєтків духовенства західних губерній Російської імперії до державної казни. Автор пов'язує вилучення церковної власності з політикою самодержавства у селянському питанні на Правобережжі. Також В. Семевський значну увагу приділяє питанням звільнення колишніх церковних селян від кріпосницької залежності, запровадження інвентарів, розмірам селянських земельних наділів та їх повинностей, поділу їх на різні категорії. М. Василенко [1] займався вивченням питань землеволодіння селян церковних маєтків, зокрема проблемою запровадження інвентарної реформи в часи царювання Миколи І.

Особливе значення для дослідження церковного землеволодіння на Правобережній Україні має монографія М. Дружиніна, яка на широкому фактичному матеріалі розкриває особливості становища державного села [5, с. 44]. Автор показує зміни у складі державних селян упродовж ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., особливу увагу приділяє становищу селян подуховних маєтків у складі державного села після реформи П. Кисельова.

Проблема церковного землеволодіння прослідковується в роботах Є. Сташевського [19], І. Гуржія [2–3]. У них аналізуються розвиток церковно-монастирського землеволодіння, методи

соціального визиску селян церковних маєтків, розклад феодально-кріпосницької системи у сільському господарстві Правобережної України.

Значним кроком у дослідженні цього питання стала праця О. Крижанівського [13]. У якій автор розкриває основні риси господарського ладу маєтків духовенства, становище селянства у них, з'ясовує основні засади політики Речі Посполитої та російського царизму щодо церковного землеволодіння.

Основу господарства церковних маєтків у першій третині XIX ст. складало сільське господарство, яке входило в комплекс церковного господарства. Духовенство надавало частину своєї землі в користування селянам, отримуючи від них додаткову працю у вигляді відробіткової ренти. Але не лише рента визначала багатство церковних землевласників, – чисельність підданих кріпосних селян, які ведуть самостійне господарство, також складало багатство власників. Феодали прагнули зміцнити і підтримати селянські господарства, бо чим багатший був селянин, тим більше він платив податків. Ці умови також диктували ступінь і форму визиску в окремі періоди.

Одним з найважливіших показників, які характеризували селянське господарство, було землекористування. Дані щодо співвідношення селянської та фільваркової ріплі початку 40-х рр. XIX ст. свідчать про те, що економічна ріпля становила 32–48 %, а селянська – 52–68 % орних земель. Примітно, що доля селянської ріплі у маєтках парафіяльного духовенства (52–63 %) була нижчою, ніж у маєтках монастирів і вищого духовенства (до 67 %). Маєтки другої групи були більшими за розмірами і мали більшу кількість землі. З 98 маєтків парафіяльного духовенства на Правобережній Україні у 17 маєтках селяни зовсім не мали польового наділу, у 10 – вони користувалися 30 і менше відсотками орної землі, у 25 – їм відвели від 31 до 50 % земель, у 29 – від 50 до 70 %, у 14 – користувалися понад 70 % орної землі. Доля сіножатей, що перебували у розпорядженні селян становила у церковних маєтках Київської губернії 65 %, Подільської губернії – 43,2 %, в маєтках парафіяльного духовенства Волинської губернії – 55,5 % [7, с. 75–76].

Характерною рисою церковних маєтків Правобережної України було гостре селянське малоземелля. Лише в окремих маєтках на початку 40-х рр. XIX ст. середній наділ на ревізку душу становив 7 десятин. Майже у двох третинах маєтків селянам були надані землі, що становили в середньому 2 десятини на ревізку душу. Селяни не мали, отже, навіть 5-десятинного наділу, що вважався мінімальною нормою земельного забезпечення. Середній земельний наділ на ревізку душу в маєтках духовенства становив у Київській губернії 1,68 десятин, у Подільській губернії – 1,9 десятин, а у маєтках парафіяльного духовенства Волинської губернії – 2 десятини [7, с. 76]. Лише у Подільській губернії цей показник зрівнювався з середнім земельним наділом на ревізку душу в державних маєтках, а у Волинській та Київській губерніях він був значно нижчим. Згідно з даними М. Дружиніна, середні розміри селянських наділів у казенних маєтках Київської, Подільської та Волинської губерній становили відповідно 3–5 десятин, 1–2 десятини, 5–8 десятин на ревізку душу [5, с. 318].

Згідно з даними перевірки 1823 р. з 23 господарств села Білостока Луцького повіту в маєтку однойменного василіанського монастиря 7 господарств мали земельний наділ у 12 "днів оранки" і 6 "косарів" сінокошу (30,4 % господарств), 10 господарств (15,5 %) мали наділ у 7 "днів оранки" і 4 "косарі" сінокошу, 6 господарств (26,1 %) були безнадільними. У Літківському та Зубковицькому фільварках овруцьких василіан налічувалося 114 селянських господарств. З них 27 (23,7 %) мали польовий наділ у 15 моргів, 75 (65,8 %) – у 7,5 морга, 12 (10,5 %) не мали польового наділу. Перевірка Заславського костела святого Яна свідчить про те, що із 120 селянських дворів у його маєтку, 99, що становило 82,5 % господарств, "тримали поля 1 шнур", решта ж не мали і того мізерного наділу. З 14 селянських дворів села Новостав Рівненського повіту, яке належало Клеванському костелу, у кожного був наділ у 2 чверті поля і 3 сінокоси (міра не вказана) та город; у селі Пересопниці кожне з 20 селянських господарств мало земельний наділ у 3 чверті поля, 2 сінокоси, 1 город, одне господарство мало лише город (масток того ж костелу) [7, с. 76–77].

У віданні містечка Клевань з 24 господарств лише 2 мали наділ у 1 чверть волоки, 17 мали лише город, а 7 господарств не мали навіть присадибної землі. У маєтку Веледницького костелу на Волині налічувалося 108 селянських господарств. З них ґрунтових дворів (півволочних і четвертинних) було 71 (65,9 %), 10 господарств були лише городниками (9,3 %), 13 селянських господарств не мали польового наділу й городу. У маєтках Олицької католицької колегії на Волині налічувалося 109 селянських дворів. З них дольовий наділ в 1/2 волоки (четвертини) мали 60 господарств (37,7 %), 83 господарства (52,5 %) були четвертинними, 8 господарств (5 %) не мали польового наділу, 7 дворів (4,4 %) були пустими. Серед господарств Фастівського ключа найбільше розпоряджалося найменшим наділом у 4 морги [7, с. 76–77].

У 1815 р. таких господарств налічувалося 56,2 %. Кількість плугових господарств (16 моргів) становила 2,8 %, приблизно 1/10 частина господарств не мала польового наділу. Однак навіть в

умовах такого гострого малоземелля ще низький був рівень господарства юридик, костелів і монастирів, у яких селяни в ряді випадків були зовсім малоземельними [7, с. 76–77].

Супрягу часто зустрічаємо в описах селянських повинностей, які доповнювали інвентар і записувалися у візитах слідом за ним. Так, у документі Мурафського домініканського монастиря вказувалося, що у селі Голинчиці Подільської губернії при відбуванні панщини, коли піші залучені до супряги, належить відробляти 1 день панщини за кожен голову худоби [12, арк. 160–175].

Духовенство строго вело облік для своїх підданих. Тяглові селяни зобов'язані були за кожен пару волів орати і сіяти 1 – 2 дні церковне поле, а також скосити за одного коня по 25 копиць сіна. Пішим селянам, які не мали робочої худоби, доводилося висилати на панщину косарів та женців. У вотчинах Києво-Видубецького монастиря монастирські селяни у своїх господарствах мали 273 воли та 280 коней, за які вони зобов'язувалися накопити для монастиря 13815 копиць сіна. Косарі об'єднувалися у бригади по 5 осіб і мали заготовити по 20 копиць сіна, а в цілому – 1 скирду [16, с. 138].

В основу поділу господарств безпосередніх виробників маєтків духовенства на групи за інвентарями є спосіб призначення або розрахунку основних рент. Інвентарі церковних маєтків Правобережної України першої третини XIX ст. фіксують дві системи рент. Перша визначалася за розміром земельного наділу селянина і була притаманна північно-західній Волині. В історичному аспекті вона тяжіла до старовинної волочної системи. Найпоширенішими у такій системі були господарства півволочні, третинні, четвертинні, шестинні, восьминні або півланові, чвертьланові тощо. До цього поділу у більшості випадків належали й такі розряди селянських господарств, як городники (загородники) і халупники (кутники). Є. Сташевський [19, с. 242–251] вказує на те, що упродовж XVII–XVIII ст. відбувалося руйнування волочної системи й перехід у цій частині Волині на подвірну систему. На решті території Правобережної України панувала подвірна організація з її системою групування господарств за кількістю робочої худоби. Ця система групування виділяла плугових, почвірних, потрійних, парових, поєдинків і піших. Додаткова ознака поділу – величина земельного наділу; відсутність ґрунту виділяла халупників і коморників. Господарства одержували наділ залежно від того, в який розряд вони потрапляли за основним показником поділу, тобто за кількістю голів робочої худоби.

О. Левицький зазначав, що селяни Подільської губернії поділялися на 5 розрядів: парових, поєдинків і піших, які утримують землі поміщиків для хліборобства, халупників і коморників, які лише проживають в будинках поміщиків. Усі ці розряди платять власнику за землі та за "халупи" чи "хати" певну кількість грошей (в деяких маєтках) і повсюдно відробляють встановлену інвентарями кількість днів панщини. До того ж вони зобов'язані платити за себе державні податки [14, с. 40].

Найважчою для церковних селян Правобережної України була відробіткова рента, що максимально обмежувала господарську самостійність хліборобів, прив'язувала їх до панського лану. Інвентарі визначали розмір щотижневої панщини за розрядами селянських господарств відповідно до традиції, що існувала в тому чи іншому церковному маєтку. Селяни маєтків духовенства виконували, зазвичай, панщину в межах 1–4 днів. Проте за інвентарями простежувалася тенденція до збільшення панщини. Найяскравіше це зростання проявляється за інвентарями західних повітів Правобережжя. Так, селяни Низкиницького у 1802 р., Білостоцького в 1823 р. василіанських монастирів та Олицької католицької колегії у 1839 р., розташованих у західній Волині, відбували регулярної панщини 4 дні влітку й 3 дні взимку. Згідно з даними Волинської палати державного майна, тяглові селяни парафіяльних костелів, майно яких перейшло у відання казни в 1843 р. – Матіївського, Голобського (Ковельського повіту), – відбували таку ж кількість днів на тиждень, а Скорецького костелу (Луцького повіту) – 4 дні на тиждень упродовж усього року [7, с. 61–62].

Тижнева панщина, що покладалася на селян нижчих рангів, була, зазвичай, меншою. Однак зменшення не відповідало пропорції у землекористуванні. У деяких маєтках кількість днів тижневої панщини встановлювалася незалежно від розряду селянського господарства. Наприклад, ченці Барського василіанського монастиря на Поділлі встановили для селян з села Семенок дводенну панщину і з парового господарства, і з поєдинкового (поєдинкові господарства тримали лише 1 вола чи коня і вдавалися до супряги), і з халупника. У результаті різниця в повинностях інвентарних груп селянських господарств визначалася лише величиною данин та й та була незначною (2 курки, 12 яєць на рік для парового і 1 курка, 6 яєць на рік для поєдинка й халупника) [9, арк. 7–12].

Проте, незважаючи на ці дані, відмінність між розрядами господарств у відбуванні повинностей потрібно враховувати. Адже у ній відображено потреби фільварку в різних видах робіт – тяглової, пішої й жіночої та соціальне розшарування в селянському середовищі.

Відробіткова рента була тим обтяжливішою для господарства церковних селян, чим біднішим воно було. Економіст Д. Журавський зазначав, що "при будь-якій системі панщини... тягар повинностей збільшується в міру зменшення можливостей для їх виконання... Плугові сім'ї, в яких

більше землі, менше обтяжені повинностями, ніж почворні господарства, в яких наділи менші, почворні ж є меншими, ніж парові. Найбільший тягар несуть господарства піших селян..." [18, с. 353].

Важкою повинністю для церковних селян у фільваркових господарствах була гужова. Тяглові господарі раз чи двічі на рік мали доставляти на ярмарок на своїх возах фільварковий товар. Досить трудомісткою для селян була повинність довозення дров. Наприклад, селян Мукарівського маєтку, що належав Кам'янецькому католицькому єпископу, посилали за 40 верст до міста Жванчика рубати дрова, після чого дрова треба було везти назад до Кам'янця в єпископську резиденцію, а потім – повертатися додому ще за 30 верст. За це селянам зараховувалося два дні панщини. Але при всьому їхньому прагненні, вони не могли за цей час нарубати дров і доставити їх за місцем призначення [10, арк. 14–18].

В усіх фільваркових господарствах духовних власників селяни відбували такі види повинностей, як дармівщина та шарварки. Показана в інвентарях дармівщина означає, що селянин зобов'язувався платити по 8 злотих за пару волів, інколи призначали ту ж плату за 4 воли, але при цьому збільшували кількість панщини. Шарварки призначалися за кількістю душ, які проживали на одному дворі (по 12, 8 і 6 днів щорічно). Селян відправляли на певні види робіт без будь-якого відшкодування [14, с. 28].

У церковних маєтках існували повинності, що не входили до панщини. Опис повинностей селян подільських церковних маєтків вказував на те, що обробіток прядива, миття, стрижка овець, чищення вовни є загальним обов'язком селян, крім панщини за давнім звичаєм, аналогічно, як і обробка льону та конопель. Серед таких повинностей згадуються вивезення сіна з лісу, прополювання пшениці й жита, винесення пасік із зимових сховів навесні та занесення їх восени назад [8, арк. 22–25 зв.].

Низкий контроль влади за нормами селянської праці відкривав священикам можливості до зловживань. Зокрема, вони давали селянам непосильні уроки, вимагали натуральну ренту, добивалися від парафіян додаткової праці: відпрацювати треби, епітимію. Так, у селах Велика Татаринівка й Ружки Житомирського повіту священик брав за похорон по 4 – 5 крб. сріблом і вулик бджіл, примушував селян безкоштовно виготовляти йому ременент. У селі Росолівка Старокостянтинівського повіту священик брав за похорон 3 крб., а за вінчання – по 5 крб. з обох молодих, примушував селян відробляти за сповідь [6, с. 111].

Духовенство неоднозначно ставилося до майнового та соціального розшарування своїх підданих. Частина священнослужителів прагнула мати у своїх маєтках певну кількість економічно міцних господарств, тому особливо не перешкоджала одним підданим багатіти за рахунок інших, навіть створювала для хазяйновитих селян відносно кращі економічні умови. Так, Жидичинський монастир встановлював для своїх плугових селян дводенну панщину, а для тих, хто вдавався до супряги, – триденну [21, арк. 118–128]. У багатьох випадках власники церковних маєтків орієнтувалися на "середнє" селянське господарство і тому намагалися не допустити значного розшарування серед своїх підданих [15, с. 78].

З розвитком на Правобережній Україні в першій третині XIX ст. товарно-грошових відносин, власники церковних маєтків дедалі частіше схилялися до чиншової форми визиску селян. Вони не лише примушували їх водночас платити певний чинш грошима, а й повністю переводили з панщини на чинш селянські господарства. Зазвичай, це були економічно міцні господарства, а іноді – й безтяглові, з розрахунку на те, що без панщини вони зміцніють і внаслідок цього підвищать рентабельність маєтку. Різноманітність форм переведення селян на чинш означала, що власник маєтку намагався врахувати економічну специфіку кожного селянського господарства, щоб воно приносило йому найбільший прибуток.

Питання про вихід на ринок господарств безпосередніх виробників, становить важливий інтерес для дослідників. Вони відзначають обмеженість торгових ресурсів, якими оперували селянські господарства. Поневолені кріпосником селяни, вважає І. Гуржій, продаючи продукти своєї праці, дуже мало купували і майже усі виручені гроші віддавали на оплату державних податків і поміщицьких повинностей [3, с. 227]. Церква ще більше ускладнювала життя підданих, оскільки для свого забезпечення стягувала на податки значно більше коштів, ніж це передбачалося державною розкладкою. Повинності, які накладало духовенство на своїх селян, не дозволяли їхнім господарствам ефективно пристосовуватися до потреб ринку. Товарність хліба й ремісничих виробів, що йшли з селянських господарств, була значною мірою умовною. Становище основної маси селян, у тому числі і в маєтках духовенства, було досить нестійким. Лише заможніші з них мали стабільні зв'язки з ринком. Тому певну компенсаційну роль у цих господарствах відігравали ремесло та праця за наймом. Заможніші господарства займалися візництвом та чумакуванням. Так, селяни Фастівського маєтку продавали у Києві, Фастові, Василькові зерно та іншу

сільськогосподарську продукцію, а найбагатші з них їздили у Крим за сіллю й солоною рибою чи доставляли в Київ з місцевих крупорушок муку й зерно [20, арк. 508].

У тих церковних маєтках, у яких селянське малоземелля було особливо гострим, воно виштовхувало безпосередніх виробників у сферу ремесла й торгівлі. У них кріпацтво під впливом ринку перепліталось з відносинами найму. В описі села Грушки Подільської губернії зустрічаємо відомості про те, що селянам не вистачає землі для того, щоб прогодувати свої сім'ї, тому вони ходять на заробітки до інших землевласників. Деякі селяни займаються у своїх хатах дрібними промислами, наймаються на поміщицький цукровий завод [11, арк. 18–29]. Такі випадки були типовими для багатьох дрібних маєтків Правобережної України.

У документі Почаївського василіанського монастиря за 1823 р. зазначається, що з 58 селянських господарств фундушевого маєтку лише 10 мали польовий наділ, за який вони відбували панщину, решта – це "слуги кляшторні, а саме: капелісти, повари, фурмани, парубки, сторожі та інші ремісники", які "служачи щоденно при обителі, собі на прожиття заробляють" [4, арк. 15–25].

Отже, у першій третині XIX ст. на Правобережній Україні безпосередні виробники страждали від феодалного визиску, малоземелля. Церковне господарство велось шляхом зростаючої кріпосницької експлуатації селян, що зумовлювалося розвитком товарно-грошових відносин, прагненням духовенства отримати й реалізувати якомога більше сільськогосподарської продукції. Велике значення у селянських господарствах мало забезпечення їх інвентарем та тягловою силою, за якими визначався загальний майновий рівень та феодалні повинності. Частина селян звільнялася від панщини. Це були насамперед громадівська та фільваркова адміністрація, а також наймані робітники. Проте у цьому випадку сільській громаді доводилося виконувати за них польові роботи. Таким чином, широке поширення панщини хоча і сприяло накопиченню багатств духовенством, проте супроводжувалося підривом економічних можливостей селянських господарств.

Список використаних джерел

1. Василенко Н. Крестьянский вопрос в Юго-Западном и Северо-Западном крае при Николае I и введение инвентарей / Н. Василенко. – М., 1911. – 78 с.
2. Гуржій І. Боротьба селян і робітників проти феодално-кріпосницького гніту (з 80-х рр. XVIII ст. до 1861 р.) / І. Гуржій. – К.: Рад. школа, 1958. – 168 с.
3. Гуржій І. Розклад феодално-кріпосницьких відносин в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І. Гуржій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 452 с.
4. Державний архів Тернопільської області, ф. 258, оп. 1, спр. 423, 235 арк.
5. Дружинин Н. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. – М. – Л., изд. и 2-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР в Моск., 1946 / Н. Дружинин. – Т. 1. Предпосылки и сущность реформы. – 635 с.
6. Жилюк С. Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук / С. Жилюк. – К., 1994. – 203 с.
7. Зінченко А. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / А. Зінченко. – К.: ОП "Білоцерківська друкарня", 1994. – 180 с.
8. Кам'янець-Подільський міський державний архів (К-ПМДА), ф. 111, оп. 1, спр. 78, 63 арк.
9. К-ПМДА, ф. 315, оп. 1, спр. 29, 15 арк.
10. К-ПМДА, ф. 315, оп. 1, спр. 183, 16 арк.
11. К-ПМДА, ф. 315, оп. 1, спр. 388, 85 арк.
12. К-ПМДА, ф. 685, оп. 4, спр. 21, 125 арк.
13. Крижанівський О. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.) / О. Крижанівський. – К.: Вища школа, 1991. – 127 с.
14. Левицкий О. Положение крестьян Юго-Западного края во второй четверти XIX ст. / О. Левицкий. – К., 1906. – 48 с.
15. Маркина В. Крестьяне Правобережной Украины. Конец XVII – 60-е гг. XVIII в. / В. Маркина. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1971. – 175 с.
16. Мордвинцев В. Церковно-вотчинное хозяйство и секуляризационная реформа на Левобережной Украине в XVIII в.: дис. ... д-ра ист. наук / В. Мордвинцев. – К., 1999. – 579 с.
17. Семевский В. Крестьянский вопрос в России в XVIII и первой половине XIX в. – Т. 2. Крестьянский вопрос в царствование императора Николая I / В. Семевский. – М., СПб., 1888. – 625 с.
18. Статистическое описание Киевской губернии, изданное Ив. Фундуклеем: В 3 ч. – СПб., 1852. – Ч. 1–3.
19. Сташевский Е. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Е. Сташевский. – М.: Наука, 1968. – 484 с.
20. Центральний державний архів України в м. Київ (ЦДАК України), Ф. 491, оп. 45, спр. 30, 254 арк.
21. ЦДАК України, ф. 2071, оп. 1, спр. 58, 144 арк.

Виталий Левицкий

ХОЗЯЙСТВО ЦЕРКОВНЫХ КРЕСТЬЯН НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX СТ.

В статье рассмотрен вопрос экономического развития хозяйства крестьян церковных имений на Правобережной Украине в первой трети XIX ст.

Ключевые слова: Правобережная Украина, имение, товарно-денежные отношения, церковные крестьяне, товарное производство.

Vitaliy Levytskyi

DEVELOPMENT OF FARMS CHURCH PEASANTS UKRAINE RIGHT BANK IN THE FIRST THIRD OF THE NINETEENTH CENTURY

The paper considers the question of economic development of peasants church estates in the Ukraine in the first third of the nineteenth century.

Key words: Right-Bank Ukrain, estate, commodity-money relations, church peasants, commodity production.

УДК 94(477.4)

Богдан Луговий

РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА У ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ КИЇВСЬКОЇ І ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ (40–50-ТІ РР. ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано становлення тваринництва у військових поселеннях Київської і Подільської губерній в окреслений період. Досліджено особливості формування поселенської системи та її вплив на розвиток тваринництва як основної галузі економічного поступу.

Ключові слова: Київська губернія, Подільська губернія, військові поселення, тваринництво, сільське господарство.

Активна зовнішня військова політика Російської імперії в ХІХ ст. впливала на реформування армії. Досліджувана проблема неодноразово привертала увагу істориків. Військові поселення у Київській і Подільській губерніях вирізнялись своєю специфікою, тому що їх створювали з метою полегшення утримання армії для імперії. Це стосувалося розвитку тваринницької галузі в цьому регіоні. Окреслена проблема є актуальною у наш час, оскільки маловивчена та фрагментарно висвітлена в історичній науці.

У військових поселеннях Київської та Подільської губерній тваринництво було важливою галуззю після землеробства і становило основу економічного розвитку. У поселенських господарствах займалися конярством, вівчарством і розведенням великої рогатої худоби. Основну увагу зосереджували на виведенні кращих порід робочої худоби і коней для збільшення поголів'я. Проте ця мета щодо розвитку цієї галузі досить часто не досягалася. Основною причиною цього було як недостатнє фінансування, так і ресурси для її розвитку. Це призводило до складного становища тваринництва, а подекуди й до погіршення загального стану та падежу худоби.

Досліджуваний аспект розвитку сільського господарства висвітлюється в сучасній літературі в контексті загальної характеристики економіки військових поселень у Київській та Подільській губерніях. Значний масив інформації знаходиться у архівних матеріалах. У цій статті використано матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, а саме фонду 12 "Колекція мікрофільміф", у якому подано статистичні цієї щодо розвитку даної галузі та її коротку характеристику [6], а також Державний архів Черкаської області [3]. Доповнюють архівні матеріали опубліковані джерела, до яких належать законодавчі акти "Повного зібрання законів Російської імперії" [1–2]. Важливий внесок у дослідження задекларованої тематики внесли , Т. Кандаурова [4], В. Цубенко [7], К. Ячменіхін [8] та інші.

Об'єктом дослідження є розвиток тваринницької галузі у військових поселення Київської і Подільської губерній.

Предметом вивчення виступає процес формування галузі та тенденції її подальших змін.

Метою цього дослідження є аналіз розвитку тваринницької галузі у військових поселеннях Київської і Подільської губерній у досліджуваний період.

У процесі формування військово-поселенської системи тваринництву відводилася важлива роль. Підтвердженням цього є той факт, що при формуванні соціальної структури враховувалася кількість робочої худоби: воли, коні. До господарів першого розряду відносили поселенців, які володіли двома парами волів або чотирма кіньми; до другого – з одною парою волів або двома кіньми, окрім земельних угідь. До розряду "негосподарів" зачисляли сім'ї, у яких не було худоби [1, с. 122].

З початком утворення військово-поселенської системи у Київській та Подільській губерніях у господарствах не було необхідної кількості робочої та продуктивної худоби. Керівництво намагалось виправити ситуацію, однак це вдавалось не завжди. Загалом показник кількості худоби на одне господарство у військових поселеннях цієї території був найнижчим у порівнянні з іншими